

Botos Katalin¹

Milyen gazdaságot akartunk 1990-ben?

A rendszerváltás determinációi

A kérdésre a válasz: a rendszerváltozás idején szociális piacgazdaságot szerettünk volna építeni, hasonló, mint amelyet Ludwig Erhard Németországban megvalósított. Ezt tükrözte az MDF programja, és a kormányprogram is.

Számos fontos dologgal tisztában voltak Antall József kormányának gazdasági csúcsminisztériumában . Ez nagyrészt Rabár Ferenc érdeme volt. Így mindenekelőtt azzal, hogy a hazai *bér- és árviszonyok a nyugati piacgazdaságokhoz képest torzak. Azért, mert számos elemet, a lakhatás, egészségügy, oktatás költségeit a bérek nem tartalmazzák* . 1 végjegyzet

„A magyar munkabér abszurd módon alacsony. Ez nemcsak azért van így, amit általában emlegetni szoktak, hogy tudniillik a magyar munka termelékenysége és a külföldi termelékenysége közti különbség okozza ezt az elmaradást, hanem azért is, mert a magyar munkabérbe a legelemibb szükségletek sincsenek belekalkulálva”.(Rabár, 2002 103-104 .o)

A bérek ilyen csonkítása nem esetleges, hanem rendszerfüggő dolog volt. *A szocializmus lényegéhez tartozott, hogy csak a minimális személyi szükségleteidet vásárolhattad meg a béredből. Lakást vagy kaptál az államtól, alacsony bérleti díj mellett, vagy a későbbiekben – erősen támogatott hitellel – vettél magadnak. Esetleg sok ingyen kalács munkával magad építettél házat Az oktatás, az egészségügy gyakorlatilag ingyenes volt a szocializmusban. (Létezett ugyan akkor is paraszolvencia, de az ellátás biztosított volt, és színvonalasnak minősült. A felsőoktatás is ingyenes volt. Igaz, csak kevesen juthattak be az egyetemekre. Viszont utána munkahelyet is biztosítottak számukra.)*

¹ Professzor emerita, a Szegedi Tudományegyetem ny. intézetvezető. tanára, a PPKE Heller Farkas Intézetének megalapítója, és tanára 2011-ig, Miniszter és államtitkár Antall József kormányában, a Bankfelügyelet első elnöke

A nyugdíjjárulék és az egészségbiztosítási járulék bevezetése, ami a bérjellegű költségeiket növelte, később került bevezetésre a szocializmusban. Közvetlenül a rendszerváltozás előtti években emelték meg a járulékokat, hogy megteremtsék a rövidesen nagyobb számban nyugdíjba vonuló polgárok járadékának fedezetét. Néhány évig ez még többletet is eredményezett a társadalombiztosításban. A járulék- többlet vagyonhoz, követelésekhez juttatta a TB-t, ami a vagyonkezelés szükségességét váltotta ki. Erre a rendszerváltozás idején igen csekélyé volt az apparátus felkészülve. Kezdetben még nem volt nagy gond, mert gyakorlatilag törvényi rendelkezésre gyakorlatilag csak állampapírba engedték meg a befektetést. Az ún. Lakásalap-kötvényekbe, Lakásalap-fedezeti kötvényekbe kellett befektetnie a TB-nek a szabad eszközeit. A költségvetés ugyanis nem bírta már az OTP - lakáshitelek kamattámogatásának egyre növekvő költségeit. Gondoljunk csak meg: a hiteleket 3%-ra adták, s az infláció hamarosan 35%-ra pörgött fel ...

A TB- többlet elvileg arra szolgált, hogy majd a későbbiekben megnövekvő nyugdíjas létszám járadékát fedezze. Akkor azt még nem is láthatták előre, hogy a rendszerváltás után milyen tömegeket kell a nyugdíjrendszernek, mint előnyugdíjast, rokkantnyugdíjast megfinanszíroznia! Roppant sajnálatos, hogy az elkövetkező két évtizedben egyes kormányok arra használták fel a járulék magas szintjét, hogy azt csökkentve, a pillanatnyi versenyképességet javítsák a gazdálkodók számára. Nem éltek azzal a kivételes lehetőséggel, amit az nyújtott, hogy a Ratkó - korszak gyerekei és unokái még munkaviszonyban vannak, és fel lehet halmozni a TB-ben annyi eszközt, ami majd- nem is olyan távoli jövőben- lehetővé teszi a nyugdíjak fizetését, mivel a gyerekszületések száma rohamosan csökkent. Így előre kiszámítható lett volna, hogy mintegy két évtized múltán kevés lesz a járulék-fizetők száma, s a nyugdíjalaba befolyó összeg.

1988-ban alakult ki az egészségfinanszírozás új, biztosítási rendszere is. Addig azt teljes egészében a költségvetés állta. (Mint ahogy a fejlesztéseket később is.)²végjegyzet A járulék-emelés természetesen növelte a vállalatok számára a bérköltségeket. Annak fedezetét azonban, hogy majd később egy piaci alapú egészségügy, vagy oktatásügy finanszírozására a munkavállalók képesek legyenek, nem teremtette meg ez a változás. Ehhez magukat a *béreket kellett volna megemelni.*! Mindenesetre, a magyar bérköltségek még így is,

járulékokkal együtt számítva is, *csak töredékét érik el a nyugati bérköltségeknek!* Kelet- Európában nem volt, (nálunk nem alakult ki a rendszerváltás után sem), olyan szakszervezeti mozgalom, amely egy reálisabb szintre emelte volna a béreket. Örültek a munkavállalók, hogy egyáltalán megmaradt a munkahelyük a nagy összeomlásban.

Az ilyen bérszint és szerkezet mellett bevonható és bevonandó külföldi tőke konzerválhatja perifériás helyzetünket- (ahogy ez meg is valósult.). Már 1990 júniusában előre látta ezt a helyzetet a Pénzügyminisztérium vezetése. Rabár Ferenc miniszter rámutatott: *ha nem alakulnak ki reálisabb bér- és árviszonyok, akkor a beáramló külföldi működő tőke - amelyre viszont az országnak feltétlenül szüksége van -, torz információk alapján, torz szerkezetbe jön majd be.* Így írt –pontosabban, beszélt- erről:

„...az a probléma, hogy a külföldi tőkét is abba a szerkezetbe vonzzuk, ami közismerten rossz és torz. Ha tehát az ár-és bérvizonyokat nem fogjuk helyreállítani akkor mindaddig ezt a torz szerkezetet konzerváljuk a beáramló külföldi tőkével együtt, amelyben jelenleg élünk .Arra van szükség, hogy ezt a felülvizsgálatot elvégezzük.... Senki sem állítja, hogy támogatások nélkül, szociálpolitikai intézkedések nélkül létre fogjuk tudni hozni ezt az új rendszert... /.../Figyelembe kell vennünk két dolgot. Az egyik, hogy az ilyen szempontból történő beavatkozás a legkevésbé befolyásolja a piaci gazdálkodás feltételeit .A másik, hogy biztosítsa a létminimumot, vagy az átmeneti időben azt a fokozatos áttérést, amelyet a z ország lakossága még képes elviselni”.(Rabár, 2002, 104-105 o.)

Hogy egészen pontosan hogyan képzelte el Rabár a folyamatot, az 1990-ben elkészült dokumentumokból nem igazán tükröződik. Annyi biztos, úgy vélte, szükség lenne ehhez a folyamathoz egy körülbelül - másfél éves átmeneti periódusra. Ez azonban nem adatott meg számára.

Mindenesetre gondolataira a helyettesét, az akkori politikai államtitkárt (e sorok szerzőjét) leszámítva -, gyakorlatilag *senki nem volt figyelemmel.*

Visszatekintve, megállapítható, hogy *meg lehetett volna teremteni a reálisabb bér-viszonyokat. Egy központilag levezényelt ár- bér reformmal.* Ha a bérek emelése összekapcsolódott volna a Tb járulékok csökkenésével , akkor végrehajtható lett volna, gazdasági ellehetetlenülés nélkül is. Ismereteim

szerint ezt a szakirodalomban senki nem vetette fel. Ha kellő komplexitással történik, *nem jelentett volna rosszabb pozíciót sem a vállalatok, sem a költségvetés számára.* Ezért lehetett volna megvalósítani!

Természetesen, csak addig állt fenn ez a lehetőség, amíg a vállalatok állami tulajdonban voltak. A privatizáció után nyilván nem lehetett (volna) ilyen közvetlenül beavatkozni a vállalatok döntéseibe. *De még a felvetés is olyan idegen volt a piacosság lázában élő magyar társadalomban, hogy meg se fogalmazódhatott!*

A rendszerváltozás „gazdaságpolitikája” általános elvek alapján való *sodródás* volt. Azt kell mondanunk, hogy az első száz napban kidolgozott hároméves program ellenére, *nem volt meg a hatalmas feladat levezénylésének kellő részletességgel kidolgozott terve.* Túl sokat várt mindenki „a piac” automatizmusaitól. Valószínűleg maga Rabár Ferenc is.

Azóta is folyamatosan beszélnek a „nagy rendszerek reformjáról”. Ez azonban nemigen jelentett mást a gyakorlatban, mint az egészségügyi, oktatási kiadások csökkentését a költségvetésben. Ez nem reform, csak pénzkivonás az ágazatokból. Az sem reform, hogy csökkentjük- a bérek változása nélkül- a járulék-terheket. Ezzel a kormányzat csak a pillanatnyi versenyképességet próbálja fokozni. Mellesleg, a jövő árán. Hiszen a vállalkozók nagyon örülnek e számukra pozitív költségcsökkentő lépésnek, és eszük ágában sincs ezzel arányosan emelni a béreket. A csökkenő járulékok azonban perspektívában rontani fogják a nyugdíj-kilátásokat. Igaz, az is rontaná, ha a nemzetközi verseny miatt megszűnne a termelés, és az emberek elveszítenék a munkájukat..Ez rontaná a legjobban a helyzetüket...

A járulékcsökkentés „reformja”, amit később megvalósítottak, egy kényszerpálya volt csupán, amire a globalizmus nemzetközi versenye kényszerített bennünket. Nem is csoda, hiszen az ázsiai alacsony bérköltségekkel kellett és kell ma is versenyeznünk.

Láttunk kísérleteket a magánosításra az egészségügyben, oktatásban. Ekkor már talán több joggal hivatkozhatnánk reformra. Vannak sikeres példák, de egyelőre csak szűkebb rétegek számára. (Fogászati kezelés, közgazdasági gimnázium magán-főiskola...) Ezekre azonban csak a jobb módú polgárok

kölnenek, hogy gyermeküknek biztosabb jövőt próbáljanak garantálni, vagy, hogy elkerüljék pl. a lerobbant egészségügyben a hosszú várakozásokat.).

Viszont, mivel a bérek nem lettek megemelve, a magán- oktatáshoz, az egészségügy finanszírozásához szükséges minimum *általánosságban nem épült be* a bérekbe. Ha tehát csökkentjük az ilyen célú közkiadásokat, és megpróbáljuk a magánfinanszírozásra hárítani ezeket a tételeket, akkor átlagban jelentős életszínvonal-csökkenéssel kell a polgároknak számolniuk. Ez azonban, mint mondtuk, nem „reform”. Nem átstrukturálás, hanem egyszerűen *átterhelés*, ellentételezés, különösebb hatékonyság növekedés nélkül. Érdemes ezen elgondolkodnunk. Ha például a felsőoktatás fizetősé tételére- a költségtérítéses képzés jelentős térnyerésére – gondolunk, akkor fel kell idéznünk Joseph Stiglitz tételét: csak az új elit konzerválásáról szól a dolog. (Stiglitz, 2013). Az elit a társadalom gazdag egy százalékát jelenti. Ők tudják megfizetni a képzéseket, amelyek a következő generációnak is biztosítanak megfelelő jövedelmet- s így örökletes kasztok jönnek létre. A társadalmi mobilitás beszűkül, az egyenlő lehetőségek szép demokratikus elve súlyosan sérül. /3

Visszatérve 1990-be: hazánkban, a gazdaság összezsugorlása volt a legnagyobb gond Ugyanakkor s az ennek eredményeként fokozódó munkanélküliség. Az, hogy a bérek alacsonyok voltak, addig még nem jelentett égető problémát, amíg az árak, a megélhetési költségek radikálisan meg nem nőttek. Sajnos azonban, az árak hamarabb emelkedtek nyugati szintre, mint a *bérek* , amelyek mind a mai napig *nem érik el a nyugat- európai szint 25-30%-át* . (EU-s átlagban ez magasabb, hiszen ebben benne vannak a *még nálunk is alacsonyabb* bérszintű kelet-európai országok, ami lehúzza az átlagot.) *A termelékenység átlagos szintje azonban az EU átlaghoz képest nálunk 70 %-án van.*

Mindenképpen ennél alacsonyabb tehát a bérszintünk! Mi indokolja ezt a lemaradást? Nyilván a munkavállalók kiszolgáltatott helyzete. A kis cégek képtelenek emelni a legális béreket, mert az ő jövedelmezőségükbe ez valóban nem fér bele. A washingtoni Konszenzus óta világszerte kitört liberalizáció, az alacsony import-árak, párosulva a kereskedelmi- és tőkeforgalom szabadságával, gátat szabnak (mint azért más fejlett országokban is) a bérek emelésének. A nagyobb vállalkozók, akiknél a termelékenység nagy, lefölözik a különbséget a termelékenység és a bérek alacsony szintje között - így tőkésítve

önmagukat. A cégek jelentős része azonban külföldi tulajdonban van, tehát a haszon nem kis részben a külföldi tőkéé lesz, és többnyire *kiáramlik* az országból..

Meglehet, ha tovább vezetni Rabár a tárcát, sor került volna a fentiekben vázolt ár-bér reformra. Ezt mutatja egy 1991. év eleji előadásának szövege is, amelyben arról számolt be, hogy az általa (általunk, a PM minisztere és államtitkára által) javasolt radikális komplex intézkedés - csomaggal szemben 1990 év szeptemberében *a kormány a fokozatos lépések mellett döntött*. Ez Rabár lemondásához vezetett. Mint előadásában kiemelte, 1991 tavaszára halasztódott az intézkedések egy jelentős része. Ezekről 1990-ben még feltételezte, hogy tartalmazni fogják „az utolsó lépéseket” , „*amelyek most már a bér oldalán is valamelyest reálisabb értékelést tesznek lehetővé*” . (Rabár, 2002, 154.o) (Kiemelés tőlem). Kénytelen volt belátni ugyanis , hogy a 3 éves gazdasági program ütemezésében 1990-re tervezettek nem reálisak, hiszen mint ebben az előadásában idézte, 1990 őszén még a nagy rendszerek reformjához szükséges alapkoncepciók is hiányoztak az egyes tárcáknál (a népjóléti, művelődésügyi tárca) , tehát ezek kidolgozásához még idő kellett (volna).

Erre, a bérekre is kiterjedő reformra azonban *egyáltalán nem került sor*. Úgy tűnik, maga a miniszter is erősen reménykedett abban, hogy a piac, élve a liberalizációval, viszonylag rövid idő alatt reálisabbá teszi az árakat. *A tényező-árakat is*. Később utalt rá, hogy *nem számolt a folyamatok olyan lassúságával*, mint ahogyan az élet magával hozta. E tekintetben azonban szinte mindenkiben éltek illúziók.

„Is Hungary different”?

Nálunk a hosszú távú szemlélet, amely például a német gazdaságot a II világháború után jellemezte, sose volt jelen a gazdaságpolitikában. Látni kell még egy lényeges különbséget a történelmi példákhoz képest . Ennek figyelmen kívül hagyása bizony félre vihet minden párhuzamot.

A nyugati világban *1945 után nem szűnt meg a magántulajdon*. Ez a *diszkontinuitás* volt az, amit talán Rabár miniszter is – bár tisztában volt vele-, kissé alábecsült. A szocializmus négy évtizede, a tulajdonosi viszony hiánya a vállalkozó - képességet olyan mértékben csökkentette, hogy nálunk a rugalmas

reagálás semmiképpen nem volt azonos a németekével. Pedig mi ebben már kísérleteztünk! Háztáji, GMK, VGMK... Vajon ezáltal Magyarország más lett, mint a többi szocialista átalakuló ország? Vajon közelebb voltunk-e a piaci viszonyokhoz másoknál? meg kell állapítani, hogy egy dologban közösek voltunk: az állami tulajdon szentségében. Ez volt ugyanis a rendszer alapja.

A mi kísérletezéseink sem *a magánvagyon kockáztatásával* történtek. Gyakorlatilag *soha nem!* Az állami, szövetkezeti beszerzési, értékesítési hálózat felhasználásával, az iparban az állami termelő-eszközökön történt a részleges „piacosítás”... Ez azonban a gazdálkodás számos fontos elemének teljes figyelmen kívül hagyásához szoktatta hozzá a z embereket. Ez a piac csak *majdnem-piac* volt...

A magántulajdon visszaalakítása egyébként sem egy csapásra valósult meg a rendszerváltozáskor. A felelős tulajdonosi szemlélet nem alakult elég gyorsan ki. A privatizáció törvényi kereteinek létrejötte - az 1988-as társasági törvényen túl - csak 1990-ben kapott lendületet.. Különösen keserves volt a folyamat a kisgazdákkal kötött politikai kompromisszumok miatt a *mezőgazdaságban*. Az 1990-91-es gazdaság *nagyon torz piac* volt ...

Ezért kellett átmenetként már eleve egy hosszabb, legalább egy-másfél éves folyamattal számolni a rendszerváltás idején. Visszatekintve, látható, hogy még így is túl optimisták voltunk. A gazdasági csúcsminisztérium vezetése ugyanakkor teljesen tisztában volt azzal, hogy *az átállás súlyos terhekkel jár*. S azzal is, hogy *ebben külső segítségre az adott időszakban Magyarország nem számolhatott*. Külső segítség híján ezért kellett *megszorító gazdaságpolitikával* - kipréselni az adósságszolgálat fedezetét a magyar gazdaságbólⁱ. *Gazdaságunk kényszerpályán volt*.

A törlesztésekhez is szükséges deviza biztosítása mindaddig, amíg jelentősebb privatizációs bevételhez nem jutottunk, másból nem történhetett, mint az újabb hitelekbe. Konvertibilis devizában export-többletre szert tenni, a kívánt mértékben, nem volt mód. Mivel a gazdaság recesszióban volt, az adóbevételek szerények *voltak* Az *adósságszolgálat forint – fedezetét a nagy rendszerekből kellett kivonni*. A pénzpiac azt figyelte, hogy megkapjuk-e a „zöld lámpát” az IMF-től. A szükséges további hiteleket az ország finanszírozásához csak így tudtuk megszerezni. Az IMF mellénk állásának biztosítása t döntő fontosságú

tényező volt. Az IMF ugyanakkor a hitel biztosítása fejében ragaszkodott a költségvetési megszorításokhoz, *az egyensúlyra való maximális törekvéshez.*

Sokan gondolták, hogy el lehetett volna kerülni ezt a kényszert. Sajnos, ezektől a terhektől megszabadulni *nem volt lehetőség.* Rabár Ferenc másfél évvel a lemondása után, így írt egy cikkében: „..... *Magyarország számottevő külső forrásra nem támaszkodhat a liberalizációs és stabilizációs politikájának a végrehajtásához, sem adományok, sem adósságkönnyítés formájában.* Aki figyelemmel kíséri a fejlett országok politikáját és áldozatkészségét, az sejti, aki pedig részt vett konkrét tárgyalás-sorozatokon, az tudja, hogy ez több, mint feltételezés: ez egyszerű tény” (Rabár, 2002, 170.o) (Kiemelés tőlem).

Itt kell tehát megragadni az alkalmat, hogy tisztázzuk, *miért nem tudtunk megszabadulni az öröklött adósságtehertől.* Annál is inkább, mert napjainkban, negyed század elteltével, számos visszaemlékező tanulmány, könyv foglalkozik vele. Több volt politikus, közéleti ember bírálja az Antall-kormány gazdaságpolitikáját. Különösen külkereskedelmi politikáját, és adósságkezelését.

Nem mintha nem lenne valóban számos bírálni való az akkori kormány tevékenységében. De azt, hogy a keleti kapcsolatokat tudatosan visszafejlesztettük volna, vagy, hogy 1990-ben *nem akartuk volna* az adósságok-enyhítését, *feltétlenül cáfolom.* Nézzük meg a különböző visszaemlékezésekben megfogalmazott kritikai észrevételeket!

Nyugati nyitás- keleti zárás?

Állítsunk egymás mellé néhány ellentétes megnyilvánulást!

Az Éghajlat Kiadó 2015-ben megjelent beszélgető- könyvében három szakember beszélget ezekről a kérdésekről./4.éjjegyzet.

Lentner Csaba úgy fogalmaz, hogy az Antall kormány „botorul felrúgta” a KGST-kereskedelem korábbi gyakorlatát. Sorozatos gazdaságpolitikai hibákra utal. „Ilyen volt az adósság - elengedés, az adósság-átütemezés felelőtlen elbagatellizálása, a transzferabilis rubel-rendszer, a KGST felmondása, úgy, hogy egy másik szövetségi rendszerbe- egyidejűleg- nem integrálódtunk...” (Patai, Parragh, Lentner, 2015, 139.o.) (Kiemelés tőlem)

Ami azt illeti, a konvertibilis deviza-fizetésre való átállásról még a Németh kormány alatt döntés született.⁵végjegyzet (Ma se tudom egyébként, hogy milyen csodát vártak akkori szocialista politikusaink , hogy az oroszok vajon miért vennének konvertibilis devizáért tőlünk alacsonyabb technikai szintű termékeket, mikor jobb minőségűt is kaphatnak , Nyugatról? Ha már ugyanúgy dollárral kell fizetni érte) Nem gondolták vajon végig, hogy ha az oroszok nem vesznek tőlünk, akkor hova adunk el? Mi lesz a magyar gazdasággal, amelynek igen jelentős gépipari szektora erre a piacra, ennek igény szintjére állt rá? Milyen forrásokból korszerűsítünk *gyorsan*, hogy versenyképesek legyünk más piacokon is? Milyen forrásból fedezzük ennek szükségletét? A transzferabilis rubelről a konvertibilis rendszerre való áttérés átmenetileg mindenképpen jelentős cserearány-romlással, ár-áldozattal fenyegetett Ez már akkor előre látható volt. (Később a tények meg is erősítették a feltételezést .)

Patai Mihály egyértelműen az Antall kormány hibájának tartja , ami bekövetkezett. Így nyilatkozik az idézett könyvben: „Én /.../nem tekintem szükségszerű folyamatnak a keleti piacok elvesztését. Egyszerűen hibás politikai stratégiai döntésnek tekintem./.../ a Szovjetunió szétesése 18-24 hónappal később következett be, mint nálunk a rendszerváltás. A szovjetek részéről nem érkezett olyan jelzés, hogy textilipari, vagy mezőgazdasági termékeinket nem akarják átvenni...” (Patai, ugyanott,138.o)

Teszem hozzá: *de olyan jelzés se jött, hogy fizetni akarnának érte!* Különösképpen nem energiahordozó szállításával, amire égető szükségünk volt.. Márpedig ingyen, fizetés , ellentételezés nélkül szállítani milyen forrásokból tudtunk volna?

Parragh László kissé differenciáltabban fejt ki: „ Részben szükségszerű volt, részben saját butaságunk következménye, hogy elvesztettük a keleti piacot. *Szükségszerű volt, hisz az a piac szétesett...*”(Uo. 138.o.)(Kiemelés tőlem).

Vegyük most kézbe Bába Iván ugyancsak 2015-ben megjelent könyvét!

/5végjegyzet

Ebben Martonyi János így emlékezik: „Volt néhány hétre való devizatartalék, és óriási piacvesztés... Megszűnt ugyanis a szovjet piac. *Hogy kivonultunk volna, az nem igaz. Sőt, még akkor is megengedtük a szállítást a szovjet piacra, amikor már tudtuk, hogy nem fizetnek.*” (Kiemelés tőlem.) (Bába I. 2015,, 192.o)

Hát ez az! Az export-többletek az adott relációban két dolgot jelenthetnek: inflációs nyomást, vagy fizetési mérleg hiányt, a másik irányba, nyugat felé. ... *Gyakorlatilag mindkettő bejött.*

Olvassuk azonban el , mit ír a legilletékesebb: *Rabár Ferenc*. Ő a következőképpen nyilatkozott *1991 januárjában*:

„Az történt ugyanis, hogy a KGST összeomlás /.../olyan mértékben felgyorsult, ami egyszerűen abszurd helyzetbe hozta az országot. Ez nemcsak abban nyilvánult meg, hogy átmenetileg az olajszállításokat öt-hat napra leállították, hanem abban is, hogy az összes eddigi szerződéses kötelezettségeket szinte semmisnek tekintették./.../ Hétszázmillió dolláros kötelezettségünk van, amelyben egyszer már megállapodtunk- még az előző kormány-, hogy ezt a szovjet fél teljesíteni fogja. Ez egy milliárdra emelkedett az idén./.../ Az egy milliárdhoz való hozzájutásunk enyhén szólva kétséges. *Ez az összeg nagyságrendjét tekintve annyi, amennyit most a Nemzetközi Valutaalappal, mint folyó fizetési mérleg hiányt,- úgy tűnik-, el tudunk fogadtatni.*”... (Rabár, 2002, 155.o.) (Kiemelés tőlem.) Rabár Ferenc a fentieket, a választások utáni év elején, egy konferencián mondta el, amelyen még mint pénzügyminiszter vett részt, de már visszavonulva. (Hiszen új miniszter még nem volt kinevezve. Erre csak január végén került sor. A parlamentben ezért a PM államtitkára terjesztette elő 1990 decemberében az 1991 évi költségvetést, és az 1990 évi beszámolót...)

Feltehetően tudta Rabár, mit beszél. És milyen igaza lett! A kintlévőségeinkből alig tudtuk valamit behajtani az oroszoktól a következő évtizedekben..(Azt is csak nem túlságosan használható harci repülőgépekben...) Igaz, ebben a döntésben szerepet játszott saját országunk, a főváros politikája is, az, hogy a metró-építés orosz megvalósításának felajánlását nem fogadta el...

Nem nehéz levonni a tanulságot: éppen hogy *KGST aktívumunk volt az egyik legfőbb közvetett oka a fizetési mérleg-hiányunknak!* Nem a helytelen kormánypolitika, hanem a körülmények összejátszása volt a keleti piacok összeomlásának oka. A korábbi évtizedek szinte minden egyes évében pozícióban volt hazánk a KGST országokkal szemben ! Öröklött dollár-adósságoknak ugyancsak ebben a tényben lelhetjük meg a gyökerét.

Teljesen nyilvánvaló volt (már akkor is), hogy energia-igényünket csak a Szovjetunióból, (Oroszországból) tudjuk kielégíteni. *Alapvető érdekünk volt tehát*, hogy piacainkat ebben a relációban megtartsuk. Annyira naiv nem volt az akkori kormány, hogy ilyen alapvető összefüggést ne látott volna be, valamiféle ideológiai hozzáállásból. Mit lehetett azonban tenni, ha 1990 után a szovjetek *egyszerűen nem tudtak fizetni?* Nem tudtak, de talán nem is akartak. Nem mi nem akartunk szállítani nekik. Csak nem tudtuk hitelbe szállítani. Mi magunk is külföldi hitelre szorultunk, nemhogy mi tudtunk volna nekik devizában hitelt nyújtani.

(A német Hermes, a francia Cofas exporthitel-biztosító képes volt rá. A piacon való bennmaradásnak gyakran az exporthitel biztosítása az ára.) Ráadásul, az oroszok jelentős *agrár-segélyeket* kaptak Nyugattól, ami nehezítette, hogy a mi élelmiszereinket, melyek korábban kemény terméknek számítottak, készpénzfizetés fejében értékesíteni tudjuk nekik... Nyugat egyrészt félt attól, hogy a forrásszűke miatt az oroszoknál újabb Csernobil lehet kilátásban. Másrészt a tej- és vajfölöslegei voltak. Nagylelkűsége, amellyel megszabadult a tárolt élelmiszereitől, a mi piaci esélyeinket rontotta.

Az ellentételezés nélküli szállítást kellett volna folytatnunk?! Milyen forrásból refinanszíroztuk volna? Félreértés tehát annak feltételezése, hogy ideológiai okokból nem szerettünk volna keleten kapcsolatokat fejleszteni. A piacokon való bennmaradásunk egyszerűen *átmeneti finanszírozást* igényelt volna. Ehhez azonban a költségvetésben nem volt forrás. *A Nyugat és az IMF nem méltányolta, hogy a piacgazdaságra való áttéréshez forrás kell.* Azt sem, hogy nem magunk választottuk azt az utat, amire annak idején Jalta kényszerített. Ha már politikai összefüggéseket keresünk, ezt az alapvető tényt sem szabad figyelmen kívül hagyni.

Megjegyzendő, azért *mégis tehettünk volna valamit* a rendszerváltozás után. Ha nem is rögtön az első években. A privatizációs bevételek egy részét ugyanis lehetséges lett volna olyan intézmények megerősítésére fordítani, amelyek az átalakulás során a vállalkozásokat támogatják a felzárkózásban, versenyképesség válásban, exporthitelezésben. Ez azonban később se történt meg. Érdekes történelmi tény, hogy Horn Gyula megkérdezte egy vegyes összetételű, Rabár Ferencet, Botos Katalint, Botos Józsefet, Kopátsy Sándort is magában foglaló közgazdász csapattól, hogy mire célszerű fordítani a privatizációs

bevételeket. Hogy mégsem hallgatta meg a javaslatainkat, mi szerint *részben a vázolt intézmény-építésre kellene felhasználni*, csak sejteni lehet. Nyilván a liberális szárny volt erősebb a kormányzatban, mely minden állami beavatkozást elutasított.

Az adósság-kérdés

A külföldi államadósság kérdésében ugyancsak rengeteg illúzió élt. (Él, még ma is.) Az átlagemberben napjainkig felmerül a kérdés: *Miért nem volt mód adósság – elengedésre?* Miért nem kérte ezt *mindjárt a kormányalakítás után* Antall József, vagy Rabár Ferenc? Talán valami úriember-magatartásból? Vagy pusztán ostobaságból? Netán tudatos összejátszásból, a nyugati tőkével? Elképesztő változatossága van a feltételezéseknek.

Nemcsak az utca embere, de a magyar értelmiség sem érti a dolgot. Úgy vélik, az Antall kormány elmulasztotta *az első öt perc kegyelmi pillanatát*, amikor a Nyugattól joggal kérhettük volna adósságaink elengedését

Nézzük a nyilatkozatok sorát!

A RETÖRKI (Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet) kirukkolt egy könyvvel: A rendszerváltáshoz vezető út címmel. (Lóránt K szerk. 2015). Ennek könyvbemutatóján Bíró Zoltán igazgató, az egykori MDF alapító tagja, azt állította, hogy a németekben meglelt volna a hajlandóság 1990-ben az adósság-elengedésre. Idézett egy beszélgetést egy német parlamenti képviselővel, aki azt mondta, támogatnának egy ilyen lépést, „de ha egyszer Antall József a német parlamentben kijelenti, hogy mi fizetni fogunk, akkor mit tehetnének”?

Nyilván nem tudta az a bizonyos német képviselő, hogy Antall Józsefnek miért *kellott* ezt a kijelentést minden külső fórumon hangsúlyoznia. (Az átlagos képviselők tájékozottsága Nyugaton sem sokkal magasabb, mint nálunk.) Én viszont tudom, mert hasonló kijelentést nekem is *kellott* tennem.ⁱⁱ

Egyes volt politikusok, akik a nemzeti érdeket fontosnak tartották, ugyancsak hasonló véleményt fogalmaznak meg visszaemlékezéseikben: „Antall Józsefnek a nyugatiak asztalára kellett volna tenni az adósságállomány kérdését.” (Szűrös Mátyás) (Bába Iván. 1930.). „Magyarország 1956 óta olyan magas piederstálon a világ szemében nem állt, mint 1989-ben. Ez alapot adhatott

volna arra, hogy a Kádár rendszert, a kontinuitást,- mondjuk az adósság dolgában - nem vállaljuk”(Pozsgai Imre) .(Bába Iván, 202.o)

Ha visszaidézzük Rabár Ferenc 1992-es megnyilatkozását, láthatjuk, hogy nem volt esély ilyen lépésre, az összeomlás kockázata nélkül.

A valóság az volt, hogy az MNB devizatartalékai 1990 márciusára minimálisra csökkentek. Nem kaptunk rövidlejáratú betéteket sem. Még nem is győztünk, még meg se alakult a kormány, még hátra volt a második forduló, de már majdnem megbuktunk. Azt kérték tőlünk hitelezőink, hogy erősítsük meg: ha győzünk, fizetni fogunk. Magyarország importfüggő gazdaság. Csaknem minden vállalat, minden ágazat jelentős importra szorul. *Ha nincsen import, nincs export sem!* De , egyáltalán, termelés sincs.... Még a mezőgazdaságban is elengedhetetlen volt a gépek, gépalkatrészek, fertilizáló - szerek, energia külföldről való behozatala... A külföldi betéteket kivonták a magyar bankokból. Ha nem zárjuk ki *az esetleges nem - fizetést*, az országot a külföldi tőke rövid időn, néhány héten belül *el lehetetleníti*. Az IMF a fizetések fenntartásához kötötte a stand-by hitel megadását. Márpedig, ha megtagadjuk a hitelek visszafizetését, jó időre kizárjuk magunkat a külföldi pénzpiacokról. Éppen elég időre ahhoz, hogy államcsőd jöjjön létre, amelybe 100%-ig biztos, hogy szinte azonnal belebukik a kormány. (Termelés-leállás, vállalati csődök, elbocsátások, hirtelen megugró munkanélküliség...) Hamarosan jelentkeztek volna olyan politikai erők, amelyek- már korábban jelezték is -, hogy privatizáció fejében, gyors rendezést ígérnének. S adott esetben *egy kézbe* kellett volna adni a *felméretlen* értékű magyar állami vagyon nagy részét. Így is sok került külföldi kézbe később, de legalább *szórt tulajdonosi szerkezetben*.)

A kormány azt remélte, hogy egy fokozatos átmenettel, a fizetések ígérete mellett sikerül majd átstrukturálni a rövid lejáratú tartozásokat hosszú lejáratúakra, s ez alatt a gazdaság megerősödvén, „kinövekedjük” a hiteleket. (Megjegyzendő, ez az átstrukturálás a ciklus végére meg is történt, azzal együtt, hogy a fizetési mérleg hiánya akkorra erősen megnőtt..Erről az akkor a jegybankelnök funkcióját betöltő Bod Péter Ákosnak több tanulmánya is beszámol..)

Ismeretes, hogy a fizetéseképtelenné vált Mexikónak és Brazíliának többször is „összegründoltak” pénzügyi segítséget az amerikai bankok. Ebbe azonban igen

jelentős amerikai érdekek, külföldön lévő amerikai befektetések is belejátszottak. No, meg a piacok mérete sem hasonlítható hozzánk. Van az úgy, hogy nem az adós, hanem a hitelező aggódik a nem-fizetés miatt ha sok pénze forog kockán.... A hitelező országok bankjainak okozott volna túl nagy veszteséget egy ország - csőd. A mi esetünk azonban más volt. Kicsik is voltunk számukra, nem is voltak akkor még nálunk jelentős befektetések.. De egyéb problémák is adódtak. Nemcsak Latin Amerikától, de még a lengyel példától is eltérő volt a helyzet nálunk. Lengyelország hozzánk hasonlóan szocialista ország volt 1990 előtt, azonban külföldi hiteleinek jelentős része amerikai kormánykölcsön volt. Nekünk bankhiteleink voltak, s főképp értékpapír-kibocsátással vontunk be tőkét. Ezzel kapcsolatos „leírás” sokkal nehezebb feladat. A lengyelek az amerikai államhiteleiket az USA-ban a hatékonyan működő lengyel lobbival segítségével, az amerikai adófizetőkre hárították... A magyar emigrációnak az amerikai kongresszustól nem volt mit kérnie, s egyébként is kisebbek, és megosztottabbak voltak az ottani magyarok, mint az amerikai lengyelek.

Az is tévedés, hogy a magyar kormány nem tett tapogatózó lépéseket a kontinensen, a német kormány felé ,segítség megszerzése érdekében. Ha valakivel, hát a német kancellárral jó viszonyt ápolt Antall József. Kohl azt mondta, hogy a maximum, amit tud adni, egy jelentősebb összegű kedvezményes hitel. Ha belegondolunk a két Németország egyesítésének költséges folyamatába, amelybe kis híján belebukott akkor Kohl kancellár, ezen nem is csodálkozhatunk/7 végjegyzet.

Ez tehát a magyarázata az un. „kegyelmi pillanat” „elszalasztásának”.

Az már más kérdés, hogy a későbbiekben lett volna-e lehetőség azokra az IMF által támogatott megoldásokra, amelyekről Patai Mihály számol be az idézett beszélgető-könyvükben.

Hogy voltak ilyen kezdeményezések, *megerősíthetem*. Magam is jelentést tettem amerikai utamat követően a kapott információkról a miniszterelnöknek, (éppen Pataival való Washingtoni találkozásom után), de visszajelzést nem kaptam. Az 1991-es bizalmas pénzügyminiszteri tárgyalásokról, s azok megszakadásáról, amelyre Patai Mihály utal, már nincs (nem volt korábban sem) hivatalos információm. Az biztos, hogy a Nemzeti Bank *akkori vezetése* erősen ellenzett minden olyan lépést, amely megkérdőjelezte volna, hogy

fizetni fogunk. Azt állította MNB, hogy mindenképpen rosszabbul járna az ország, mint a csendes átstrukturálással. Noha az átstrukturálást, mint utaltam rá, valóban megvalósítottuk, visszatekintve, mégse lehet bizonyosra venni, hogy nem járt volna a javasolt megoldás előnnyel.. Ha tény a kamatok elengedésének felvetése, (amint az Patai közléséből kiderül), akkor óriási könnyebbséget jelentett volna egy ilyen konstrukció. Ezt elutasítani valóban hiba volt. Hogy valójában kinek a hibája, arra nem tudok pontosan felelni..8/végjegyzet

Egy biztos: az elmúlt negyed században az állami vagyont privatizáltuk, s jelentős részben külföldieknek. amiből a régi kölcsönök egy részét vissza tudtuk fizetni. A külföldi adósságtehertől mégsem tudtunk megszabadulni, újratermelődött.... Ami azért problematikus, és ma nagyobb gond, mint amekkora 1990-ben volt, mert már „kiment alóla” a vagyoni fedezet..Sarkosan fogalmazva: Adósság van, állami vagyon nincs

Záró gondolat:

Figyelemre méltó, hogy 1991-ben a kelet-európai országok és Magyarország két neves közéleti személyiségtől kapott megszívlelendő figyelmeztetést: az egyik II János Pál pápa volt, a másik Mitterand elnök. Mindkettő a *farkastörvényű kapitalizmus visszatérésének veszélyére hívta fel ezen országok figyelmét*. II János Pál a Centesimus Annus enciklikában világosan utal a fundamentalista kapitalizmus veszélyeire Kelet Európában. Mitterand pedig a francia Mutualité-k, önszegélyező társadalombiztosítási szervezetek közgyűlésén- melyre ellátogatott a francia állam elnöke!- találkozott a 100 éves évfordulóját ünneplő magyar társadalombiztosítás meghívott vezetőjével. Neki mondta : „Vigyázzanak rá, nehogy a vadkapitalizmus jelentkezzék a most demokratizálódó országokban.” Kasszandrai jóslat volt.

Jegyzetek:

- 1 „A magyar munkabér abszurd módon alacsony Ez nemcsak azért van így, amit általában emlegetni szoktak, hogy tudniillik a magyar munka termelékenysége és a külföldi termelékenysége közti különbség teszi ezt a

hiányt, hanem azért is, mert a magyar munkabérbe a legelemibb szükségletek sincsenek belekalkulálva”.(Parlamenti előterjesztés a költségvetés módosításáról, 1990 július 10 .(In. Rabár Ferenc: A kötéláncos magányossága. Válogatott írások, 103-104. o. Osiris Kiadó, 2002)

- 2 Ekkor volt az emlékezetes forrás-csere, amikor Csehák Judit és Békesi László miniszterek tárcája kicserélte a költségvetésben az egészségügy finanszírozási költségeit a szociálpolitikai jellegű családtámogatásokkal. A költségvetésnek optikailag ez kedvezőbb volt a továbbiakban, hiszen a gyermekszületések csökkentek, az egészségügyi kiadások meg rakéta sebességgel növekedtek. Természetesen, az államháztartás egésze szempontjából mindegy volt. Az IMF is mindig a teljes hiányt nézte.
- 3 Joseph Stiglitz: The Price of Inequality WW Norton, New York London, 2013
- 4 Patai Mihály, Parragh László, Lentner Csaba: Magyarország a változó világban . Éghajlat Kiadó, 2015
- 5 Ezt azért fontos tisztázni! Személyesen voltam jelen Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettesnél, - mint egyetlen meghívott szakértő, több kutatóintézeti igazgató mellett -, amikor a konvertibilis fizetésre való átállást megvitatták. Az volt akkor az érv, hogy előbb - utóbb úgymint bekövetkezik az átállás, s „addig se vezessük félre magunkat”. Azt hangsúlyoztam ott a magam részéről, hogy a várható átállást valóban tudatosítani kell, de a számunkra előnyös lehetőségeket - *amíg csak mód van rá*- fenn kell tartani. Számtalan ember kenyere függ az export-termeléstől, s ha most még nem is kellő minőségi színvonalú a termelés, de fejleszthető. ha szerzünk rá forrást.
- 6 Bába Iván :A rendszerváltáshoz vezető út. Veritas Könyvek, 2015
- 7 Magam is beszéltem egy szociális minisztériumi munkatárssal, aki az egyesülés nagy költségeire panaszkodott. Mondtam neki, de hiszen a kancellárjukat, aki ezt szorgalmazta, Önök választották meg! „Én ugyan nem!”- felelte dühösen a német hivatalnok.
- 8 A kilencvenes évek közepén, már mint egyetemi tanár, egy lengyelországi tudományos konferencián találkoztam azokkal a szakemberekkel, akik lengyel részről 1990-ben az adósságcsökkentési tárgyalásokat lebonyolították. Professzor meghívóm kérdezte is, hogy mi miért nem kíséreltünk meg valami hasonlót, hiszen voltak tekintélyes pénzügyi szakembereink, akiket ismert a Nyugat. Utalt rá, hogy a polgári kormány

náluk egy régi kommunista pénzügyi szakembert bízott meg a feladattal.
Eredményes volt... (A lengyeleknél a nemzeti érdek megelőzte a
pártérdekeket... Hogy ez nálunk miért nem járt sikerrel, arról csak
feltételezéseink lehetnek.)